

ПРОФЕСІЙНІ ЕКСПЕКТАЦІЇ СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ОСВІТНЬОЇ РЕФОРМИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Денис Александров, Анатолій Солоненко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Професійні експектації як модальний прояв ставлення студентів до професійної підготовки аналізуються авторами в контексті сучасної постнекласичної методології. Виходячи з проблем соціології освіти, досліджується структура навчально-професійних очікувань молоді в умовах реформування вищої школи. Увага приділяється не стільки аналізу суб'єктивних професійних орієнтацій студентів, скільки впливу елементів соціальної свідомості на трансформацію професійних очікувань. Інтерпретація сучасних професійних експектацій, як швидкоплинних, спорадичних, позбавлених постійної значущості, має евристичний потенціал для пояснення труднощів акмеологічного й професійного самовизначення студентства.

Александров Денис, Солоненко Анатолій. Профессиональные экспектации студенчества в условиях образовательной реформы: методологический аспект

Профессиональные экспектации как модальное проявление отношений студентов к профессиональной подготовке анализируются авторами в контексте современной постнекласической методологии. Исходя из проблем социологии образования, исследуется структура учебно-профессиональных ожиданий молодежи в условиях реформирования высшей школы. Внимание уделяется не столько анализу субъективных профессиональных ориентаций студентов, сколько характеру влияния элементов социального сознания на трансформацию профессиональных ожиданий. Интерпретация современных профессиональных экспектаций как быстротечных, спорадических, лишенных постоянной значимости, представляет собой эвристический потенциал в объяснении трудностей акмеологического и профессионального самоопределения студенчества.

Aleksandrov Denys, Solonenko Anatolii. Professional expectations of students against the educational reform background: methodological aspect

Professional expectations as a modal display of students' attitude to professional preparation are analyzed by the authors in the context of modern postnonclassical methodology. Referring to the problems of sociology of education, the structure of educational and professional expectations of youth is studied in the conditions of higher school reformation. Attention is not only paid to the analysis of students' subjective professional orientations, but to the character of influence of social consciousness elements on transformation of professional expectations. The interpretation of modern professional expectations as short-time, sporadic and deprived of permanent significance gives heuristic potential for explaining difficulties of acmeological and professional self-determination of students.

Ключові слова:

освітня реформа, студентство, професійні експектації, постнекласична методологія, інститут освіти

образовательная реформа, студенчество, профессиональные экспектации, постнекласическая методология, институт образования

educational reform, students, professional expectations, postnonclassical methodology, institute of education.

Сучасна освітня ситуація характеризується тим, що значна частина студентства відчуває на собі тиск акмеологічного й екзистенційного самовизначення. Рухливість освітніх процесів неминуче ускладнює формування професійної та соціальної ідентичності, позбавляє молодь можливості вчасно осмислити наявні протиріччя й виробити власну позицію та цілісну систему ціннісних настанов. Стан перманентного реформування й постійні організаційні зміни інституту освіти суттєво позначаються на структурі інтересів і очікувань української молоді. За даними провідних вітчизняних соціально-психологічних досліджень останніх років, у перехідний період більшість студентів відчуває відчуженість, невизначеність, розчарування, і їхній стан можна схарактеризувати як «ціннісно-смісловий невроз» [1, с. 337]. В умовах істотного соціально-політичного й економічного розшарування українського соціуму інститут вищої освіти стає тим чинником, що має згладжувати вплив майнової нерівності на молодь, зменшувати соціально-політичну напруженість через акцентуацію історично неперехідних цінностей і настанов моралі, віднайдення можливих шляхів

якнайшвидшого подолання кризових явищ, гармонізації соціальних відносин.

Останніми роками спостерігається пожвавлення організаційної діяльності та більш окреслена необхідність реформ у вищій освіті, впровадження різного роду інновацій за західними зразками. Виникає багато методологічних і методичних питань в оновленій практиці вищої школи, відповіді на які можна отримати, проаналізувавши очікування та інтереси головних реципієнтів освітніх послуг. Проблематику професійних експектацій у сферах освіти і виховання впродовж 80–90-х рр. ХХ ст. розробляли переважно у соціально-психологічній площині: В. Авдєєв, Г. Долинський, Е. Емелянов, Г. Окопов, В. Ольшанський, Р. Шакуров, Т. Шибутані та ін. Більшість існуючих праць із зазначеної проблеми створені на основі методологічного доробку структурного функціоналізму Т. Парсонса і Р. Мертона. Нормативну складову професійних експектацій у межах теорії систем продовжують досліджувати сучасні зарубіжні автори Д. Мейнс, Дж. Александер, Л. Шнайдер. Останніми роками серед вітчизняних учених соціальні очікування розглядалися у площині професійної самореалізації (І. Коновалова, В. Маріщук),

як чинник дезадаптації педагогів (Р. Ісханов), як прояви позитивного іміджу й престижу професійної діяльності (Ю. Вішневський, І. Зотова, А. Тишковський).

Мета дослідження – проілюструвати вплив елементів масової свідомості на трансформацію сучасних професійних очікувань студентів та з позиції постнекласичної філософської методології встановити причини трансформації професійних експектацій до швидкоплинних, спорадичних очікувань. На відміну від загальноприйнятої характеристики експектацій як механізму сталого нормативного очікування, у статті пропонується якісно новий інструментарій дослідження експектацій – з позицій релятивізму і плюралізму та доробку філософії постмодерну (Л. Прійет, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Делез, Ж. Мунен).

У соціологічній літературі при позначенні уявлень суб'єктів про майбутнє послуговуються двома термінами: «очікування» та «експектації». Термін «очікування» має широке коло значень. У загальному розумінні він позначає уявлення суб'єкта про майбутній стан чи розвиток індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому, а також про стан суспільства в майбутньому. Використання цього терміна в буденній свідомості пов'язується з уявленнями про пасивність суб'єкта цього процесу. Щоб підкреслити відмінність між статусно-рольовими сподіваннями й пасивним очікуванням, дедалі більше послуговуються терміном «експектація» (від англ. *expectation* – нормативне очікування), що виражає переживання зв'язку статусно закріпленого «актуального» й очікуваного «майбутнього» в свідомості суб'єкта, що спонукає до дії [2, с. 84].

Поняття «експектація» розглядається в контексті взаємодії індивіда з соціальним середовищем. Отже, термін «професійна експектація» можна використовувати на позначення елемента колективної свідомості, пов'язаної з активною раціонально-ціннісною позицією суб'єктів щодо перспектив власної освіти за фахом. У соціально-філософській літературі поняття «експектація» використовується в різних значеннях. У поширеній інтерпретації воно вказує на систему рольових очікувань, визначених культурою, і встановлює, що належить робити людям певних статусів і ролей [3, с. 518]. Інше значення пов'язане з розумінням експектацій як орієнтацій, які поділяють члени соціальної групи, стосовно розвитку майбутніх подій. Спільним у розумінні експектацій є те, що останні є чинником соціальної активності індивідів і окреслюють вимоги щодо норм виконання соціальних ролей [7, с. 168]. Отже, під

професійними експектаціями студентства ми розуміємо орієнтації молоді на визначені системою освіти вимоги до професіоналізму, якості та стандартів освіти, а також раціонально-ціннісне ставлення до умов професійного зростання, що створюються у вищій школі. Крім того, це і сукупність настанов, елементів знань, оцінок, стереотипів поведінки, переконань щодо майбутнього ходу освітніх подій, які визначають наміри, цілі й саму навчальну діяльність студентської молоді.

Важливе значення в структурі професійних експектацій студентства мають раціональні й вольові компоненти, готовність молоді діяти за конкретною моделлю. Потенційно можливе майбутнє в експектаціях виступає актуальною суб'єктивною реальністю і стає елементом професійної життєвої стратегії, власного професійного світобачення. Підкреслимо, що професійні експектації є складниками громадської думки, оскільки відтворюють її властивості й пов'язані з актуальними інтересами суб'єктів освітнього простору. У структурі експектацій наявне співвідношення трьох компонентів: «належного», «можливого» та «існуючого» [4, с. 33]. Зауважимо, що зміст професійних експектацій може слугувати показником узгодженості між наявними ціннісними орієнтаціями молоді та «належним» і «можливим». Тим самим він свідчить про те, наскільки студентство прагне реалізувати професійні завдання в майбутньому. Для професійних очікувань студентства характерним є властивий сучасному прагматизму зміст, який зосереджується здебільшого на ідеях і подіях, що відображають стереотипну модель «вдалого життя», яка сформувалася в суспільній свідомості (ціннісні орієнтації мають узагальнений матеріалістичний характер) [6, с. 245]. Специфічним атрибутом професійних очікувань студентства в таких умовах стає мобільне емоційно-вольове ставлення до професійного майбутнього.

За умов перманентної невизначеності й рухливості ціннісних орієнтирів будь-яка нова освітня реформа стає підтримувальним механізмом динаміки цієї системи й, на жаль, лише згодом – можливою перспективою подолання кризової ситуації в освіті. Нормативно передбачається, що «нова» освітня політика має скеровуватися на подолання будь-якої інерції мислення й повинна спиратися на гнучкість, ініціативність і творчість як на характеристики, що виявляються у принципово інших способах ухвалення та впровадження освітніх рішень. Натомість на практиці наслідком освітньої реформи є підтримка будь-яких змін, що звільняють свідомість від нормативних

обмежень, сталих традицій. Освіта формує інструментальну раціональність і поряд із професіоналізмом культивує конформне ставлення до постійно змінних вимог. Постійні реформи змінюють сутність реформи як такої, оскільки домінування управлінських аспектів модернізації над іншими негативно позначається на всьому інституті освіти. На тлі перетворень значна частина студентської молоді фактично перестає сприймати завдання, мету та сутність напрямів реформування, втрачає віру в ефективність реформ, ритуально виконує настанови «згори». З кожним роком втрачаються традиційно сильні сторони радянської системи освіти, такі як фундаментальність, системність, історизм, тоді як слідування ринковій моделі все яскравіше ілюструє регіональну та соціальну диференціацію рівня та якості знань, відрив від якості освіти провідних країн світу.

За таких умов відповіді на питання щодо професійних очікувань студентства, природи та визначальних факторів експектацій можна віднайти у площині сучасної постнекласичної методології. Адже в умовах кризи класичного уявлення про раціональність, яка ототожнюється з нормою і жорстким причиново-наслідковим зв'язком, постнекласичний підхід враховує динамічне ставлення суб'єктів до реальності, розкриває «плюралізм раціональності». Оскільки студентство опиняється у відкритих проблемних ситуаціях і схильне до необхідності саморозвитку при взаємодії з постійно змінним освітнім середовищем, то його мислення, цілі та експектації несуть у собі характеристики, які ототожнюються з наочним змістом освіти. У структурі професійних експектацій відбувається зсув: від закритої раціональності заданих освітніх цілеорієнтирів до рефлексії цінності власних освітнянських практик. Відкрита раціональність також стимулює ситуацію напруження в пошуках підтвердження зробленого професійного вибору.

В українському суспільстві, за умови посилення кризових явищ, невизначеності (або суперечливості трактувань) майбутнього, професійні експектації у складі соціальної свідомості ілюструють зв'язок з міфотворчістю, стереотипізацією, фетишизацією, вербальним реалізмом. Відомо, що міфотворчість є захисною функцією колективної свідомості, оскільки пропонує розв'язання наявної проблеми й позбавляє людей відчуття беззахисності перед подіями, які складно контролювати. Афективне виникнення або свідоме творення науковою спільнотою низки міфів насичує професійні експектації сподіваннями щодо швидкого подолання протиріч між тенденціями суспільного розвитку й адаптивними можливостями

майбутніх фахівців. Міфотворчість особливо актуалізується сьогодні, оскільки, з одного боку, виступає компенсаторним механізмом, що допомагає студентству адаптуватися, робить його розвиток більш гармонійним, а з іншого – виявляється інструментом формування колективних освітнянських очікувань, що призводить до уніфікації культурного простору й стереотипізації мислення студентства. Наявні в професійних експектаціях міфологеми, ґрунтовані на ірраціональному впливі на емоційно-психологічну сферу, неминуче інтенсифікують кризові явища в освіті.

У структурі професійних експектацій не менш актуальним елементом стає стереотипізація як «підведення» фактів, явищ (не зовсім відомих) під стійку формулу. Стереотипізація «допомагає» студентству економити зусилля, яких необхідно докласти, щоб пояснити моделі розвитку освітнього середовища й своє становище в ньому, а також упорядковує розуміння суперечливої реальності, перетворюючи його на певні «кліше». Соціально-психологічні механізми виникнення й поширення професійних експектацій тісно пов'язані з процесом інтеракції людей, у ході якої встановлюються не тільки правила й норми, а й відбувається символізація. Сучасному суспільству споживання притаманна фетишизація відносин, що виявляється й у професійних експектаціях, тому що на соціальну свідомість активно впливає рекламна комунікація, модні тенденції, прогресивні професійні досягнення, що задають стандарти суспільного споживання й престижності. Прагнення студентства до самореалізації знаходить вихід у пошуках чинника, що має високий статус і втілює в собі престижні, на думку соціальної більшості, ознаки. Елементи фетишизації в професійних експектаціях продовжують виконувати функції ідеологічного забезпечення освітньої діяльності студентства, раціоналізувати малозрозумілі або незбагненні для суб'єкта явища середовища й особистого досвіду, впливають на його свідомість завдяки своїй виразності й силі навіювання.

Постійне зростання соціальної участі студентства, реалізація молоддю можливості екзистенційного самовизначення, намагання розвивати здібності, адекватно оцінювати реальність і брати в ній активну участь стикається не з раціональністю змін, а з обумовленістю, має оперантний характер. Об'єктивно відбувається зміщення акценту з особи як носія очікувань, навколо якої будувалися пізнання, професійне зростання й суспільне життя, на розуміння експектацій як швидкозмінних, нерегульованих, спорадичних, позбавлених постійної значущості сподівань. У нових умовах професійні експектації не стільки

вказують на практичний, розгалужений зв'язок з освітнім середовищем, що стає можливим завдяки усвідомленню власних професійних інтересів із подальшою їх реалізацією, скільки сприймаються як перебіг нормативних очікувань, який уможливує перманентну орієнтацію студентів. Професійні експектації виявляються у площині «практико-інертного» вимірювання соціальної дійсності, яке визначається і як «тягар минулого», і як міра соціальної активності, і як ступінь взаємодії соціальних суб'єктів [5, с. 65].

Професійні експектації студентства постають як відтворення сукупності інтеріоризованих вимог, що висуваються до виконання відповідних професійних ролей для забезпечення узгодженості та впорядкованості розвитку. Як регулятори поведінки, професійні експектації студентів, з одного боку, відтворюють колективні уявлення про професійні еталони й прийняті в освітньому середовищі норми поведінки, а з іншого – забезпечують пристосування студентів до умов освітнього середовища, що постійно оновлюються. У складі колективної свідомості професійні очікування виступають як оцінки реалізації освітньої реформи й адекватності нормування з боку суб'єктів, що надають освітні послуги. Кожен студент, залежно від свого інтелектуального рівня й особистої культури, так чи інакше сприймає вимоги, які висуває до нього система освіти та які він сам висуває до неї.

Отже, в умовах реформування інституту освіти утворюється специфічна система професійних експектацій студентства. Оскільки кожен індивід у процесі взаємодії з іншими очікує на конкретне передбачене розгортання соціальних ролей, то професійна експектація виявляється суб'єкт-об'єктним регулятором активності, продуктом власних і соціально нав'язаних моделей поведінки та сподівань. Професійні експектації передбачають скерованість у майбутнє, вони формують «образ бажаного» через контекст сприйняття й відтворення сьогоденної реальності. Специфіка професійних експектацій студентської молоді співвідноситься з її соціально-статусними позиціями, рівнем інституційної довіри, ієрархією життєвих цілей і ставленням до різних ціннісно-нормативних практик, відтворюваних у соціумі.

За нормальних умов професійні експектації виражають об'єктивну необхідність узгодження освітніх дій: від кожного суб'єкта очікують вчинків, що відповідають його статусу в системі. Між індивідом, що має статус студента, і його рольовою поведінкою (підготовка до занять, робота на семінарах, написання курсових, дипломних проєктів тощо) наявні сталі рольові очікування виховного середовища. У процесі

перманентного реформування освіти професійні експектації студентства набувають нових рис. Інтенсифікація соціальних процесів і загальна дестабілізація освітнього простору привносять у зміст навчально-професійних очікувань студентства елементи есканізму, прагматизму, утриманства тощо. Відбувається вихолощення фундаментальних цінностей і заміщення їх стереотипними моделями сприйняття реальності, міфологемами тощо.

Індиферентне ставлення до традиційних інститутів соціалізації та необхідність формування самостійних життєвих орієнтирів налаштовують студентську молодь на активну адаптацію, вільну конкуренцію як даність. Свого часу К. Манхейм наголосив на тому, що «молодь у сучасному суспільстві стикається з хаосом антагоністичних оцінок» [8, с. 447]. Це зауваження цілком може стосуватися й професійних експектацій, які є об'єктом впливу суперечливих інформаційних, політичних, соціокультурних і морально-етичних настанов. Науковець слушно зазначив, що молоді не властивий ані прогрес, ані консерватизм, вона за своєю природою є «потенцією, готовою до будь-якого починання» [8, с. 448]. У цьому контексті актуальним завданням інституту освіти постає цілеспрямоване управління процесом формування професійного світобачення.

Історична практика доводить, що майбутнє виявляється доволі суперечливим щодо реалізації очікувань. Симптоматика соціальних настроїв у ситуації перехідності свідчить, що студентська молодь стоїть на шляху подолання протиріч і пошуку адекватних своїм професійним інтересам варіантів професійного розвитку. Слід сподіватися, що освітня реформа, яка на практиці проявляється у феномені так званої «ескалації ситуації», не переросте в ескалацію кризи освіти, коли спочатку ухвалюють рішення, що призводить до освітніх втрат, а потім, замість кардинального перегляду, свідомо продовжують його втілювати, незважаючи на те, що воно шкодить реформі. Тривалість процесу реформування освіти від початку й до кінця може бути різною, залежно від організаційно-методологічного навантаження й соціальної значущості освіти як такої. Професійне становлення й система професійних очікувань українського студентства сьогодні входять до «наелектризованого поля» освітніх реформ, проте є підстави твердити, що організаційні зміни на шляху формування єдиного освітнього простору дадуть змогу студентству вчасно й ефективно реалізувати власні професійні прагнення та інтереси.

Список використаних джерел

1. Саєнко Ю. Молодь : зміни в суспільній свідомості / Ю. Саєнко // Українське суспільство 1992—2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : ІС НАНУ, 2013. — С. 334—340.
2. Кожевников Л. В. Социология : учебное пособие / Л. В. Кожевников. — М. : МГИУ, 2007. — 203 с.
3. Философская энциклопедия : В 5 т. / Под ред. Ф. В. Константинова. — Т. 5. — М. : Советская энциклопедия, 1967. — 592 с.
4. Тышковский А. В. Социально-психологические основы формирования и реализации ожиданий в профессиональном выборе и карьере : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 «Социальная психология» / А. В. Тышковский ; Гос. ун-т упр. — М. : б. и., 1999. — 55 с.
5. Александров Д. В. Понятие «интерес» в современной западной социологии / Д. В. Александров // Социологические исследования» (СоцИс). — 2014. — № 8. — С. 57—66.
6. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. Адорно. — М. : Медиум ; СПб. : Ювента, 1997. — 311 с.
7. Blumer H. Collective Behavior. Chapt. XIX—XXII / Herbert Blumer // New Outline of the Principles of Sociology. — N. Y., 1951. — P. 167—221.
8. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм ; пер. М. И. Левиной и др. ; ред.-сост. Я. М. Бергер и др. — М. : Юрист, 1994. — 700 с.

Відомості про авторів:

Александров Денис Валентинович,
daleksandrov2004@mail.ru

Солоненко Анатолий Миколайович
anatol8@ukr.net

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
72312, Україна.
doi:10.7905/vers.v0i4.1019

Надійшла до редакції: 04.12.2014 р.
Прийнята до друку: 16.01.2015 р.

References

1. Saienko, Yu. (2013). The youth: changes in social conscience. In: *Ukrainian society in 1992—2013. State and dynamics of changes*. Sociological monitoring under editorship of V. Vorona, M. Shul'ha. Kyiv : IS NASU. 334—340 [in Ukrainian].
2. Kozhevnikov, L. V. (2007). *Sociology*. Moscow : MSIM [in Russian].
3. Konstantinov, F.V. (1967). *Philosophical encyclopedia in 5 vol.* Vol. 5. Moscow : Sovetskaia entsyklopedia [in Russian].
4. Tyshkovskii, A. V. (1999). *Social-psychological grounds of formation and realization of expectations in professional choice and career* : Author's abstract. Moscow [in Russian].
5. Aleksandrov, D. V. (2014). Concept of "interest" in contemporary foreign sociology. *Sotsiologicheskie issledovaniia (SotsIs)*, 8, 57—66 [in Russian].
6. Horkheimer, M., Adorno, T. (1997). *Dialectic of Enlightenment. Philosophical fragments*. Moscow : Medium ; SPb. : Yuventa [in Russian].
7. Blumer, H. (1951). Collective Behavior. Chapt. XIX—XXII. *New Outline of the Principles of Sociology*. N. Y., 167—221 [in English].
8. Mannheim, K. (1994). *Diagnosis of our time*. Trans. by M. I. Levina and others. Moscow : Yurist [in Russian].

Information about the authors:

Aleksandrov Denys Valentynovych,
daleksandrov2004@mail.ru

Solonenko Anatolii Mykolaiovych
anatol8@ukr.net

Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Lenin St., Melitopol,
72312, Ukraine.
doi:10.7905/vers.v0i4.1019

Received at the editorial office: 04.12.2014 .
Accepted for publishing: 16.01.2015.